

הרב ישראל דנרוביץ
מגיד שיעורי הירושלמי בקול הדף
ערד

"זהב אכיל" – סכנה או סגולה לאריכות ימים?

איך תרצו את הזהב, כמאכל או כמשקה? כתרופה לדלקת מפרקים או כסגולה לאריכות ימים? רבינו דון יצחק אברבנאל כבר הכיר את התופעה אולם בנו של הגאון רבי חיים פאלאגני מזהיר מפניה: היא מסוכנת!

אוצר החכמה

קושיה עצומה של רבותינו גאוני הדורות, ובראשם הגאונים רבי עקיבא איגר והנודע ביהודה, בעניין היתר הזהב לאכילה, מתורצת להפליא במקביל לבידור ההיבטים הבריאותיים של הזהב הנאכל

בעולם לתופעה זו של זהב אכיל, אך התופעה נפוצה ביותר גם במסעדות גורמה המשביחות את מקחם בזהב אכיל המפוזר על גבי המאכל, כשהמתכת האצילה נותנת למאכל את הארומה המלכותית והניחוח הלא שגרתי. כך למשל שברה המסעדה הניו יורקית Serendipity 3 את שיא העולם לקינוח היקר בעולם, כשהיא השיקה את קינוח השוקולד המלכותי "פרוזה האווט שוקולד", אשר לצד היותו עשוי מ-28 סוגים של פולי קקאו, ביניהם מהיקרים והאקזוטיים בעולם, הוא עוטר בחמישה גרם של זהב אכיל (24 קראט!), ואף הגביע שבתוכו הוגש הקינוח היה מעוטר בשוליו בזהב אכיל. המנה נמכרה איפוא ב-25,000 דולר טבין ותקילין!

התופעה המרתקת נמצאת גם אצל גלידריות מהשורה הראשונה ובקונדיטוריות יוקרתיות המעטרות את תוצרתם בזהב אכיל המקפיץ את איכות המנה עשרת מונים, וכמובן גם את מחירו הנוסף לגבהים.

אשר שם הזהב

היה ניתן לחשוב שהזהב האכיל אינו אלא גימיק מסחרי בן ימינו שסוחרים זריזים המציאו במוחם הקודח, אולם מתברר שהתופעה של אכילת הזהב היא קדומה ביותר, ואם כיום קיימת אגדה שמקורה אינה

השנאפס עם הזהב

כתר המלכות של הליקרים נמצא ללא ספק על ראשו של השנאפס היוקרתי "דנציגר גולדווסר". שנאפס זה הוא המרהיב שבליקרים, וזאת בזכות המראה הנהדר של עלעלי הזהב הטהור המרחפים כפתיתי שלג בתוך נוזל המשקה.

השנאפס הכוהלי (30%-40%) יש בו זרעי קימל והוא מתובל בטוב טעם עם קליפות תפוז או אניס. אך גולת הכותרת נמצאת לאו דווקא במשקה המשובח עצמו כי אם בתוספת המוכנסת אל הבקבוק: עלעלי זהב מנצנצים, עשויים מרידוד עדין ודק ביותר של זהב טהור (24 קראט!), משייטים להם בניחותא בתוככי הבקבוק המעוצב.

המשקה המקורי מוצאו מהעיר דנציג המפורסמת ביריד התוסס שהתנהל בה (כיום גדאנסק), ומכאן נגזר שמו 'דנציגר'. אך בימינו כבר מיוצר השנאפס במקומות שונים ברחבי אירופה, ביניהם בהולנד ובשווייץ. אף בארץ ישראל מיוצר הליקר היוקרתי תחת השם "גולד - שנאפס" על ידי יקבי עמיעד שבגליל.

במאכלי עריבות ומיני מטעמים

זוהי אולי הדוגמא המפורסמת ביותר הודפס מאתר אוצר החכמה tablet.otzar.org עמוד 230

או לאיגרות מלכותיות וכיוצא בזה. ובדרך אגב יצוין כי קיימת שיטה פשוטה יותר לכתיבה בזהב, עליה מספר נכדו של רבינו הרא"ש – החכם רבי מאיר אלדבי בספרו 'שבילי אמונה' (נתיב רביעי שביל שלישי): "אם תרצה לכתוב בזהב - תטרוף לובן ביצה היטב, ותתיך בו צמג ערבי ואבקת האבן השחורה שמנסין בו הצורפים המתכת, ואחר הכתישה תיבשנה, ואחר תעביר עליה טבעת כסף או זהב או איזה צבע שתרצה וישאר הרושם", אולם כמובן כאן לא מדובר ברושם של זהב גרידא אלא בכתיבה של זהב ממש.

לעומת זאת, המטרה של הזהב המותך למי שתייה אינה צריכה לבוא לידי השערות למיניהם אלא היא מצויינת כאן בבידור: מי הזהב שימשו כסגולה לאריכות ימים! דון יצחק אברבנאל מציין גם את שם המשקה 'אורו פוטאבילי', והוא מסכם את התופעה הפלאית עם דבריו של נעים זמירות ישראל בספר תהלותיו (תהלים קיח כג): "מֵאֵת ה' הִיִּתָּה זֹאת הִיא נִפְלְאֹת פְּעִינֵינוּ".

צירוף החסמים

לריויה!

נראה כי השנאפס היוקרתי 'דנציגר גולדווסר' עליו סיפרנו בראשית המאמר הוא הגלגול המודרני של משקה הזהב 'אורו פוטאבילי' שהיה רווח בימיו של דון יצחק אברבנאל. אכן כבר לא מדובר כבר בזהב מותך לנוזל אלא בעלעלי זהב אכיל המשייטים בתוך משקה כוהלי, ויצרני המשקה כבר לא מתיימרים שיש בסגולתו להאריך ימים כי אם – אולי – להקל על מיחוי המפרקים, אולם ברור שהצד השווה שבין המשקאות הוא שדרכו מכניס השותה את מתכת הזהב אל תוך גופו.

מכל הלך דבריו של דון יצחק אברבנאל לא נראה כלל שהוא מסתייג ממשקה הזהב, כי את עצם חכמת העשייה הוא מתאר בכינוי 'חכמה מפוארה', ואת הסגולה הנלווית אליו על אריכות ימים הוא רואה כנפלאות הבורא

ברור הטוענת כי אכילת הזהב יש בה משום תרופה יעילה למחוישי דלקת מפרקים, הרי שבימי קדם האמינו כי זהב שהותך למשקה יש בו סגולה נדירה של הארכת חיי השותה!

על פניו נראית התופעה של הכנסת הזהב לגוף, כמאכל או כמשקה, כלא מסוכנת. הזהב הוא כידוע מתכת אצילה, וככזו אין לה כל תגובה כימית עם הגוף. היא גם אינה רעילה כמו מחצבים אחרים. ומכיון שהזהב האכיל עשוי מזהב טהור רך ועדין ביותר (בשונה מזהב התכשיטים המעורב עם מתכות אחרות כמו כסף או נחושת כדי להקשותו) הרי שהוא עובר בקלות במערכת העיכול.

אך אין בכל זה בכדי להסיר דאגה מליבכם: אחד מחכמי הדורות, הלא הוא הגאון רבי רחמים נסים יצחק פאלאג'י בנו של גאון ישראל רבי חיים פאלאג'י, עומד בפרץ ומתריע כי שומר נפשו ירחק מכך ולא יעז להכניס את הזהב אל פיו, וכדלהלן.

מלאכה מפוארה

ראו זה חדש הפלא ופלא אשר כתב רבינו דון יצחק אברבנאל בפירושו על הנביאים (מלכים א' ו לו): "אבל היה אצלם שמה [בבית המקדש] מלאכה מפוארה והיא להתיך הזהב ולעשותו נוזל, כמו שעושים את הסיד במים לטוח בו את הבתים... והיה אם כן הזהב נוזל... וגם היום יש אנשים יודעים לעשות הזהב נוזל ויכתבו עימו כאילו היה דיו, ואחרים שעושים אותו כמים יאות לשתותו, ואמרו שהוא מאריך החיים ויקראו אותו 'אורו פוטאבילי'... מאת ה' הייתה זאת היא נפלאות בעינינו".

דון יצחק אברבנאל כותב את הדברים מתוך ידיעה והכרות אישית עם אומנים מומחים היודעים להתיך את הזהב ולהפכו לנוזל, כשהשימוש בנוזל הזהב מנותב לשתי מטרות עיקריות: כדי לכתיבה וכמי שתייה.

ניתן לשער כי הזהב המותך בצורת דיו הכתיבה שימש כדי משובח לכתבים נכבדים

לאדם שאינו איסטניס והוא אינו קץ במאכלים מאוסים (רש"י חולין עז א), ואילו הגאון בעל 'נפש היפה' מרחיק את עצמו ממשקה זה כמטחוו קשת למרות שכפי הנראה היו אנשים שותים משקה זה.

הפסול של זהב בתפילין

אזהרה נחרצת זו על הסכנה הטמונה בשתיית הזהב, שיש בה גם כדי ללמדנו על הסכנה הטמונה לכאורה גם בזהב האכיל על צורות ההגשה השונות שלו, יש בו כדי לפתור שאלה עצומה שנתחבטו בה רבותינו גדולי האחרונים ובראשם הגאונים רבי עקיבא איגר והנודע ביהודה.

המשנה במסכת מגילה (פ"ד מ"ח) קובעת כי המצפה את התפילין בזהב "הרי זו דרך החיצונים", ורש"י (דף כד ב) מסביר כי 'דרך חיצונים' היינו "בני אדם ההולכים אחרי דעתם חוץ מדעת חכמים", והסיבה לכך שאסור לצפות את התפילין בזהב היא כי "כתיב 'למען תהיה תורת ה' בפין' (שמות יג ט) שיהא הכל מבהמה טהורה".

וכיוצא בזה גם הסבירו עוד מרבתינו הראשונים, שכך כתב רבינו הר"ן (מגילה דף טו ב מדה"ר): "ציפה זהב ונתנה על האונקלי הרי זה דרך החיצונים - ציפה זהב דלא דרשו 'למען תהיה תורת ה' בפין' מן המותר בפין, כלומר שתהא כתובה במאי שמותר בפין דהיינו עור בהמה טהורה, ושי"ן של תפילין הלכה למשה, הלכך כתיבתן בעינן שתכתב במה שמותר בפין".

וכן הוא בדברי רבינו המאירי בספרו 'בית הבחירה' שם: "צפה זהב ר"ל שצפה קציצת התפילין בזהב הרי זה דרך החיצון כלומר שאינה מינות גמורה אלא שיצא מכלל מצוה דכתיב למען תהיה תורת ה' בפין מן המותר בפין כלומר שכל עניני התפילין, הן קלף שלהן הן תיק שלהם הן חוטיהן הן רצועות,

בעולמו. ואין בדבריו לא דבר ולא חצי דבר על הסכנה שתיתכן לשותה הזהב.

ואם במשקה שכולו עשוי מזהב מותר כן קל וחומר במשקה שיש בו בסך הכל כמות קטנה ביותר של עלעלי זהב, שבוודאי לא היה רואה בו דון יצחק אברבנאל כל סכנה.

זהירות - סכנה!

למרות החזות האופטימית שבה רואה דון יצחק אברבנאל את משקה הזהב 'אורו פוטאבילי', הרי שהגאון רבי רחמים נסים יצחק פאלאג'י בנו של גאון ישראל רבי חיים פאלאג'י, מתריע מפניה בשפה ברורה ונחרצת: המשקה מסוכן ושומר נפשו ירחק ממנו!

30/06/2018

את הדברים הוא כותב בספרו 'נפש היפה' (הנדפס בסוף ספרו 'אבות הראש' ח"ג אומיר תרל"ח, מערכת הז' אות א): "והנה מה שכתב בראש אמיר פשוט הוא אף בדור הזה, האמנם מה שכתב שאם עושים אותו כמים יאות לשתותו וכו' הוא זר בעיני וח"ו מלבד שלא יועיל לא יזיק, שומר נפשו לא יעשה שום סגולה כאלו אלא על פי חכמים בקיאים וחכמי הרופאים".

מתברר שרבי רנ"י פאלאג'י הכיר היטב את המשקה הלזה, וכפי שהוא כותב שאומנות התכת הזהב למשקה 'פשוט הוא אף בדור הזה', אולם הוא מזהיר את הקוראים לבל יעיזו לשתות ממשקה זה, כי החכם עיניו בראשו לבל יבוא להועיל לעצמו ונמצא מקלקל ומזיק את גופו ח"ו. עצתו שלוחה בזאת לכל מי שהוא 'שומר נפשו' לבל יתפתה לשתיית המשקה באמתלה של סגולה לאריכות ימים להוציא אם השתיתה נעשית בביקורת רפואית צמודה של טובי הרופאים.

אנקדוטה פיקנטית נרשמת כאן בהקשר לשם הספר שבו בחר הגאון רבי רנ"י פאלאג'י לומר את אזהרתו - 'נפש היפה', והמחבר מתגלה כאן כהיפוך שם ספרו; שכן בלשון חכמים מרפא מוצמד הכינוי 'נפש היפה'

[אח"כ 30/06/2018]

הכל של בהמה טהורה לא של טמאה ולא של זהב".

צ"ע של גדולי האחרונים

[אוצר החכמה]

רבותינו גדולי האחרונים המה ראו כן תמהו כיצד עלתה על דעת רבותינו הראשונים למעט זהב בתפילין מכוח המיעוט של 'למען תהיה תורת ה' בפוך' שממנה דרשו 'מן המותר בפוך', בעוד שלא מצאנו בשום מקום שזהב אסור באכילה. ובשלמא כשאנו דנים על עור בהמה טמאה, אכן מתאים ונכון למעטו מתפילין מכח מיעוט זה שהרי בהמה טמאה אסורה באכילה ואין עורה מן המותר בפוך, אבל בזהב לא מצאנו שהוא אסור באכילה ומהיכי תיתי למעטו מכח המיעוט של 'מן המותר בפוך'.

בשאלה זו התחבט הגאון רבי עקיבא איגר בדרוש וחידוש על אתר: "ורש"י ז"ל פירש משום דכתיב 'למען תהיה תורת ה' בפוך' שיהא הכל מבהמה טהורה, ובל ידעתי איך מתמעט מזה זהבדלאו מין טמא הוא... והכא דלא קתני במתניתין רק ציפן זהב לא הוה ליה לרש"י למינקט טעם דמן המותר בפוך". וכן הוא בתוספותיו למשניות: "אבל לכאורה אינו מספיק דאטו זהב מן האסור לפוך".

וכיוצא בזה הקשה הגאון בעל שו"ת 'נודע ביהודה' (קמא או"ח סי' א): "ואמנם גוף דבריו שכתב לפסול זהב מטעם מותר בפוך, וכן כתב רש"י שם במשנה, הוא תמוה בעיני דאטו זהב אסור בפוך ועד כאן לא ממעטינן מבפוך אלא בהמה טמאה אבל זהב מאי איסור ומאי היתר שייך בו".

דבר הראוי למאכל

המהלך המקובל ביישוב קושיה זו נאמר על ידי רבים מהאחרונים, והוא מתומצת היטב על ידי רבינו כ"ק מרן אדמו"ר השפת אמת בחידושו שם: "נראה לפרש דכיון דדרשו מן המותר בפוך ממילא משתמע

דהיא מידי דאכילה דהיינו עור ולא מתכות דלאו מידי דאיסור והיתר אית ביה, ובהכי מסולק מה שהקשו המפרשים דזהב לאו מידי דאיסור הוא".

כשהתורה תובעת שהדבר יהיה 'מן המותר בפוך' היא לא רק מתכוונת לכך שעליו להיות דווקא ממין טהור ולא ממין טמא, אלא גם ובעיקר שעליו להיות דבר הראוי לאכילה בפוך, וזהו התנאי המקדים שכן לא ניתן לדון על דבר אם הוא מותר באכילה או אסור באכילה כשחסר לו את היסוד שהוא בעצמותו ראוי לאכילה.

כך שנכון שהזהב לא נאמר בו איסור של אכילה, אבל הפסול של הזהב הוא מהותי יותר שכן הוא בכלל לא ראוי לאכילה, ועליו בוודאי לא אמרה התורה 'מן המותר בפוך'.

ואם אין ראיה מוכחת לדבר זכר לדבר יש מדברי הירושלמי במסכת מגילה (פ"א ה"ט): "אין כותבין אלא על עור בהמה טהורה מה טעמא 'למען תהיה תורת ה' בפוך' ממה שאתה נותן בפוך", ומלשון הירושלמי שלא הזכיר איסור והיתר אלא שהדין הוא במה שאתה נותן לפוך נראה לכאורה כי דבר שאינו ראוי לאכילה גם מתמעט מקרא זה (נחל אשכול' על ספר האשכול הלכות תפילין; 'נפש חיה' לנדא מגילה כד ב; 'חתן סופר' או"ח ח"א שער הטוטפת סוף פכ"ב).

מו"מ ביסוד זה

אלא שכבר העירו על יסוד זה מכך שמצאנו בדיני הסת"ם שהוכשר בהם גם דברים שאינם ראויים לאכילה, בעוד שלפי הכלל האמור היה עליהם להתמעט מדין 'מן המותר בפוך' מחמת כך שאינם ראויים למאכל.

הלא כך שנינו במסכת מכות (דף יא א) לעניין ספר תורה שתפרו את יריעותיו בפשתן, שהפוסל את הספר מסביר את טעמו שהוא לפי: "דכתיב 'למען תהיה תורת ה' בפוך', ואיתקש כל התורה כולה לתפילין, מה תפילין

דברים שאינם ראויים לאכילה אין בהם את המיעוט ש'מן המותר בפיק'.

(יסוד זה של הרבי ר' בונם, כתב כן רבינו השפ"א בצעירותו מדיליה וכפי שהובא ב'שפת אמת ליקוטים' פרשת נח ד"ה בילקוט, ובחידושו על הש"ס ר"ה דף לב א; אולם לכאורה זה סותר את ^{הפסוק} בעניין איסור הזהב, ויל"ע. עוד יצוין שהכהן מלובלין כתב כהר"ב מדיליה בספרו 'פרי צדיק' אחרי אות ט, ובר"ה אות י; אולם בספרו 'פוקד עקרים' ד"ה ובמעשה בראשית, שלל זאת בחריפות וכתב: 'אין רצונו לומר כמו ששמעתי...').

בגדרי 'מן המותר בפיק'

כדי לסלול דרך חדשה בתירוץ קושית האחרונים מדוע זהב פסול מדין 'מן המותר בפיק' בעוד שאין בו כל איסור אכילה עלינו להפנות את מבטנו אל חקירה מחודשת שנתחבטו בה רבותינו הפוסקים בכל מאכל שאינו ראוי לאכילה מחמת סכנה שבו האם יש בו את החיסרון של 'מן המותר בפיק'.

האם אנו תופסים שהמיעוט של 'מן המותר בפיק' אינו מתייחס אלא לדברים האסורים לאכילה בעצם וכגון בהמה טמאה וכיוצא בזה, ואילו דברים שבעצמותם הם ראויים לאכילה אלא שיש בהם סכנה לאכילה לא נאמר בהם חסרון זה. או שמא אנו תופסים שהמיעוט של 'מן המותר בפיק' כולל בתוכו את כל הדברים שאין אדם מכניס בפיו, אם מחמת איסור ואם מחמת סכנה; מה גם שאנו אמונים על הכלל ששנינו במסכת חולין (ד י א): "חמירא סכנתא מאיסורא", ונמצא שדבר סכנה חמור איסורו אף יותר מדבר שהוא אסור בעצם.

חקירה זו משליכה על מגוון שאלות הלכתיות אשר הצד השווה שבהם שהם אינם אסורים בעצם אלא מחמת סכנה שיש בהם, אם סכנה טבעית ואם סכנה סגולית, והנידון בהם הוא האם פסולים הם מחמת שאינם 'מן המותר בפיק'.

- הלכה למשה מסיני לתופרן בגידין, אף כל לתופרן בגידין". לא נאמר כאן שהפסול של הפשתן הוא מחמת שהוא אינו ראוי לאכילה, אלא מחמת שישנו דין מיוחד שצריך לתפור בגידין, ומוכח שדבר שאינו ראוי לאכילה עדיין אינו מתמעט מהפסוק של 'מן המותר בפיק' ^{אוצר החכמה}.

קושיה זו אותה מעיר הגאון בעל 'ערוך לנר' (מכות יא א) ניתן לתרץ כפי שהוא אכן כותב שם שזרעוני פשתן ראויים למאכל על ידי הדחק (כמבואר במסכת בבא בתרא צב א וברשב"ם ד"ה ולא צמחו). אולם יש שהוסיף להעיר מכך שהדיו שבו נכתב התפילין הלא בוודאי עליו להיות כשר ומן המותר בפיק, והרי הוא נעשה מעפצים או מגומא וקנקנתום שאינם ראויים למאכל, ומוכח שגם דבר שאינו ראוי למאכל עדיין הוא בכלל 'מן המותר בפיק' כל עוד אין בו איסור אכילה.

חידושו של הר"ב מפרשיסחא

נציין בקיצור גם ליסודו הלמדני הנודע של הרה"ק הרבי ר' בונם מפרשיסחא שתירץ את קושיית האחרונים כיצד עלה לרצון קרבנו של הבל שהיה מבעלי חיים, בעוד שקודם המבול היה בעלי חיים אסורים באכילה ונמצא שהקרבן לא היה 'מן המותר בפיק'.

ותירץ הרבי ר' בונם (וכפי שהדברים הובאו בשמו בספר 'קול שמחה' פרשת בראשית) שקודם שהותרו הבעלי חיים באכילה אין הכוונה שהם היו ראויים לאכילה אלא שהיה איסור לאוכלם, כי אם הכוונה היא שבאותו הזמן לא היו בעלי חיים בכלל אוכל וכדוגמת עפר ואפר שהם אינם ראויים לאכילה. ואמטו להכי שלא היה בהם איסור אכילה אלא שבסך הכל הם לא היו ראויים לאכילה לא היה שייך בזה את הפסול של 'מן המותר בפיק'.

מחידוש זה עליו אמר הרבי ר' בונם: "ודו"ק כי ברור לדעתי, והמעין והמדקדק בפסוק יראה שכן האמת" עולה להדיא כי

ראיה ברורה מדברי הירושלמי

את הראיה ברורה והחדה ביותר לפיתרון חקירה זו מביא הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור רבה הנודע של העיר קובנא שבליטא, והיא לו כתובה עלי ספרו שו"ת 'עין יצחק' (ח"א או"ח סי' כד), מתוך דברי התלמוד הירושלמי במסכת סוכה (פ"ד ה"ז) המסביר את דברי המשנה 'שהמים והיין המגולים פסולין לגבי המזבח' שהוא מחמת כך שאנו חוששים שמא בהיות המים והיין מגולים הטיל בהם נחש ארס ומסוכנים הם לשתייה, וכיוון שכן פסולים הם אף למזבח מהמיעוט של 'ממשקה ישראל' שמביאים על המזבח דווקא 'מדבר שהוא מותר לישראל' ואלו הלא אסורים בשתייה מחמת הסכנה שבהם.

טוען ה'עין יצחק' הלא המים והיין המגולים אין בהם איסור עצמי אלא יש בהם סכנה גרידא שחוששים אנו שמא הטיל בהם נחש ארס, ומכל מקום מפורש בדברי הירושלמי שהם אינם קרבים לגבי המזבח מחמת המיעוט ש 'ממשקה ישראל', ואם כן הוא הדין גם כלפי המיעוט של 'מן המותר בפך' שהוא כולל בתוכו גם את הדברים שאינם מותרים בפך מחמת הסכנה.

עיון בדעת רש"י בבבלי

איברא שאליה וקוץ בה, כי לנוכח דברי הירושלמי המפורשים עומדים דברי רש"י בפירושו על הבבלי (סוכה דף מח ב) המסביר: "שהיין [והמים] המגולין פסולין לגבי מזבח, דחיישינן שמא שתה מהן נחש, והארס מעורב בהן, ונמצא שאינו מנסך מים כשיעור, שהרי הארס משלים לשיעור".

הוי אומר שרש"י התעלם כאן מטעם הירושלמי שהפסול הוא מחמת 'ממשקה ישראל' ונתן כאן טעם אחר שחסר בשיעור הניסוך. וכאן נשאלת השאלה האם מהתעלמות זו של רש"י מדברי הירושלמי ישנה ראיה כי דעת רש"י היא שהבבלי אינו

מסכים עם טעם זה, ושמא אכן הסיבה לכך היא מחמת שדעת הבבלי היא שדבר שאין איסורו בעצם אלא מחמת הסכנה גרידא אין בו את המיעוט של 'ממשקה ישראל'.

ה'עין יצחק' מנסה להתמודד עם שאלה זו עם חילוק בין דבר שיש בו סכנה בעצם לבין היין והמים שנתערב בהם דבר סכנה, והוא מפלפל בזה כיד ה' הטובה עליו, וע"ש שהסיק שהעיקר כדברי הירושלמי שגם דבר שאסור מחמת הסכנה מתמעט מחמת 'ממשקה ישראל' ו'מן המותר בפך'.

גם רש"י בבבלי מודה ליסוד הירושלמי

רעיון יפה לשלב את דברי רש"י עם דברי הירושלמי ולומר שכולי עלמא מודי ליסוד זה שדבר שיש בו סכנה אינו 'מן המותר בפך', כותב הגאון הנודע רבי אליהו קלאצקין רבה של לובלין בספרו שו"ת 'אמרי שפר' (סי' מה), כשיסוד דבריו הוא שרש"י סבור שהיין והמים המגולים אכן אין בהם משום סכנה ולכן אי אפשר למעטם מחמת 'ממשקה ישראל'.

את דבריו בונה הגר"א קלאצקין על דברי הירושלמי בהמשך דבריו השואל על הטעם שהמים והיין המגולים פסולים לגבי המזבח מחמת 'ממשקה ישראל', דהתינח במים המגולים אבל מדוע גם יין המגולה פסול.

והתימה בדברי הירושלמי ברורה וניכרת לעין כל: מה החילוק בין מים ליין, וכי המיעוט של 'ממשקה ישראל' מדבר על מים בדווקא, הלא 'משקה' כתיב בסתמא וכל משקה בכלל ומהיכי תיתי למר שיין אינו בכלל.

בעל 'קרבן העדה' על אתר מפרש את שאלת הירושלמי עם דברי המשנה במסכת תרומות (פ"ח מ"ז): "משמרת של יין אין בו משום גילוי" ומשמע שדווקא ביין מועיל לסנן את היין במשמרת כדי להסיר את הסכנה ולא במים, שאם לא כן הייתה המשנה כוללת ואומרת בסתמא שכל משמרת אין בה משום

גילוי, ולפיכך דן הירושלמי מה הפסול בייך כשאפשר לסננו.

מסיים הגר"א קלאצקין ואומר שרש"י בדעת הבבלי היה סבור שגם במים אפשר לסנן ולהכשיר את המים המגולים בשתיה, ולפיכך לא פסלו מחמת 'ממשקה ישראל', אולם ברור שבדבר האסור מחמת סכנה גם רש"י יודה לדברי הירושלמי שהוא פסול מחמת 'ממשקה ישראל', ועיין שם בעומק דבריו מה שכתב בזה.

אוצר החכמה

הסכנה בזהב היא האיסור

בדברי רבותינו האחרונים מצויים דרכים נוספים ביישוב דברי רש"י שיעלו בקנה אחד עם דברי הירושלמי, וכדוגמת מה שהבאנו משרי התורה רבי יצחק אלחנן מקובנא ורבי אליהו קלאצקין מלובלין, ומדבריהם עולה כי אכן בדברים שיש בהם משום סכנה גם רש"י יודה לדברי הירושלמי שיש בזה את הפסול של 'מן המותר בפוך'.

ומעתה נתנה ראש ונשובה אל קושיית רבותינו הגאון רבי עקיבא איגר והנודע ביהודה כיצד כתב רש"י ושאר רבותינו

הראשונים דעימיה שהפסול שבציפוי תפילין בזהב הוא מחמת שאינו 'מן המותר בפוך' בעוד שאין כל איסור לאכול זהב.

אולם עתה שיודעים אנו מפיו של הגאון רבי רנ"י פאלאגי כי ישנה סכנה באכילת זהב, ומשלבים אנו בזה את דברי הירושלמי, וכאמור אף רש"י סבור כך בדברי הבבלי, כי דבר שאינו ניתן באכילה מחמת הסכנה שבו מתמעט מחמת 'מן המותר בפוך' יעלו הדברים בטוב טעם והכל על מקומו בשלום.

כי אכן ידיעה זו על הסכנה באכילת זהב הייתה נהירה בפני רש"י ושאר הראשונים אשר כל רז לא הוה אניס להו גם בחכמות הטבע כנודע, ולכן הגם שדבר שאינו ראוי לאכילה גרידא אין בו את הפסול של 'מן המותר בפוך' אבל דבר שמלבד זה שהוא אינו ראוי לאכילה יש בו גם סכנה לאוכלו בוודאי שהוא מתמעט מכוח 'חמירא סכנתא מאיסורא', ולפיכך שפיר אמרו שהפסול של זהב בתפילין הוא מחמת שאין זה בכלל 'מן המותר בפוך'.

לאחר שחקרנו ודרשנו בסוגיית היתר הזהב לאכילה, נתוודע להיבט הרעיוני של אכילת זהב שבמרכזו מה שסיפרו חז"ל על תפריט יוקרתי ביותר של לחם ובשר עשויים מזהב טהור אשר הוגש לפני אדיר המלכים אלכסנדר מוקדון בעת בקורו בממלכת הנשים האפריקנית, וכמובן שזה לא היה ראוי לאכילה. גם המלך מידאס נתקל בבעיה דומה: מגע הזהב שלו הפך את כל מאכלו לזהב והוא נשאר רעב. ומכאן אל מוסר ההשכל הקובע משמעות חדשה לכלל המקראי "אוהב כסף לא ישבע כסף".

נהמא דדהבא

אגדה נפלאה מספרים לנו חז"ל אודות שליט תבל המלך האדיר אלכסנדר מוקדון אשר מלך מסוף העולם ועד סופו, כי במסעו המפורסם לארץ אפריקה הוא הגיע למחוז שרק נשים התגוררו בו. ביקש מהם המלך אלכסנדר שיביאו לו לחם למאכלו, והם הביאו לפניו לחם עשוי מזהב כשהוא מונח על שולחן זהב.

שאל אותם אלכסנדר: "מי אכלי אינשי נהמא דדהבא" – וכי יכולים אנשים לאכול זהב? וכי כך הוא המנהג כאן שאכילתכם היא בלחם של זהב? ענו לו הנשים: אם בלחם רגיל היית מעוניין, וכי לא היה לך לחם כזה במקומך שהיית צריך להיטלטל בדרכים ולבוא עד הנה - בוודאי "אין מנהג בכאן לאכול לחם של זהב, אבל בשביל כך שמנו זהב לפניך לאכול, שהרי זה פלא לנו שבאת

הודפס מאתר אוצר החכמה tablet.otzar.org עמוד 237

ולמעשה – כעין זה כבר כתב בספר הקדמון 'נזר הקודש' (יעסניץ תע"ט, על המד"ר ב"ר שם), אלא שלדעתו בא הלחם לשמש כמטאפורה לדבר הכלה ונאבד, שכשם שהלחם נועד לאכילה ואין אדם שבע היום ממה שאכל לפני יום ותמיד הוא מבקש להמשיך ולאכול, כך גם רודף ההון והממון לא ישבע לעולם מבהלתו אחרי הכסף והזהב ולעולם הוא ימשיך לרדוף אחריהם.

היה איש אחד אוהב כסף ביותר
ועלה ברעיוני לבאר את חכמתם זו שהגישו לאלכסנדר מוקדון את ארוחת הזהב בהקדם מה שכתב רבינו המהרש"א בחידושי אגדות למסכת בבא בתרא (דף כה ב) שמועה טובה ששמע ובא 'דרך צחות' לפרש את הפסוק (קהלת ה ט): "אֲהֵב כֶּסֶף לֹא יִשְׁבַּע כֶּסֶף" בהקדם מעשה נפלא:

"כי היה איש אחד אוהב כסף ביותר, ובקש מהאל יתברך שבכל מה שיגע בו הוא בידו יהיה נעשה כסף, והקב"ה מלא שאלתו. והנה הוא כשבא לאכול לחם נגע בו ידו ונעשה כסף ולא היה לו מה לאכול, וזהו שכתוב 'לא ישבע כסף'".

אוצר החכמה

והוסיף בזה רבינו המהרש"א לפרש כמין חומר את דברי הפסוק (ישעיהו ט ט): "וַיִּגְזֹר עַל יָמִין וְרָעַב וַיֹּאכַל עַל שְׁמֹאֵל וְלֹא שָׁבַעוּ", שהנה מבואר במסכת בבא בתרא (שם) שימין זה רוח דרומית וצפון זה רוח צפונית, ואמרו שם שרוח צפונית מוזילה את שוויות הזהב ורוח דרומית מביאה את הגשמים המצמיחים את התבואה ומשביעים את העולם, וזו היא התוכחה 'ויגזור על ימין ורעב' – שאם הקב"ה גוזר על הרוח דרומית שלא תשוב וממילא לא ירדו הגשמים, הרי שהתוצאה לכך היא רעב.

ירדו גשמים ויבוא רעב על הארץ, ועל זה מסיים הפסוק 'ויאכל על שמאל ולא שבעו' – שהעשירים יבואו לאכול את השמאל דהיינו הרוח צפונית שמוזילה את הזהב, והם יחשבו שעל ידי הזהב הם לא ירעבו, אלא שבדיוק כמו באותו מעשה שהיה – 'ולא שבעו' הם לא יוכלו לשבוע מזהבם.

שביע"ה באוכלין

הגאון רבי אברהם פאלאגי מביא את דברי המהרש"א בשינויים מסוימים ומעניינים, וכך הוא כותב בספרו 'אברהם אנכי' (אזמיר תרמ"ט, ישעיה נה ב): "מוהרש"א בחידושי אגדות בדרך צחות בפסוק 'אוהב כסף לא ישבע כסף' דהקשה דשביעה שייך במזון דה"ן שביע"ה באוכלים, והוה ליה למימר 'תאוה' או 'חומד'.

מטעים איפוא רבינו המהרש"א שזה גם הכוונה בהמשך דברי הפסוק 'ויגזור על ימין ורעב ויאכל על שמאל ולא שבעו' – שהרי כאמור התוכחה בתחילת הפסוק היא שלא

ופירש עם מ"ש חז"ל דאחד היה מתפלל דכל אשר יגע יהיה כסף, וכשבא לאכול נטל את הלחם ונעשה כסף, נטל אחר נעשה כן, עד שנתנו לו לאכול בפיו, ודרך התינוק שאינו שבע משום דנותנין לו אחרים לאכול. כן 'אוהב כסף' ומתפלל דהבא לידו יהיה כסף, אז 'לא ישבע' כשאוכל כיון דנעשה כסף ומוכרח דאחר יתן לו לאכול לתוך פיו ואינו שבע, זה תורף דבריו".

ומה הוא זה שאמר הכתוב 'לא ישבע כסף' בעוד שבדבר שהוא אינו מזון כלל לא שייך להשתמש עם מושג זה; היה עדיף יותר אם הפסוק היה אומר שאוהב הכסף לא יפסיק

ראשית כל מטעים כאן רבי אברהם פאלאגי את המעלה שבפירוש זה בדברי הפסוק, שכן על פי פשוטו הוא מוקשה: המושג 'שביעה' אינו נאמר כי אם באוכלים,

מדיליה. ושוב מצאתי שבמקום אחר בספרו זה (על הפסוק 'אוהב כסף') הוא מביא את דברי המהרש"א יחד עם תוספת ההסבר, וכותב מפורשות שזוהי הוספה שלו: "והוספתי על זה דמוכרח דאכל על ידי אחר, ולא ישבע כדרך התינוק דאינו שבע מסיבת דתוחבין לתוך פיו ואינו ממלא את פיו בידו".

הלעיטני נא

ומעניין לעניין בהקשר לאותה הנחת יסוד שהביא לנו רבי אברהם פאלאגי שמי שאינו אוכל בידו אלא מכניסים לו לתוך פיו אינו שבע מאכילה זו, וכדרך התינוקות שאוכלים ואינם שבעים כי אינם אוכלים בעצמם.

עלה ברעיוני לפרש בזה כמין חומר את דברי הכתוב (בראשית כה כט-ל): "וַיֵּזֶד יַעֲקֹב וַיָּבֵא עֶשָׂו מִן הַשָּׂדֶה וְהוּא עֵיפָה. וַיֹּאמֶר עֶשָׂו אֶל יַעֲקֹב הֲלִעִיטְנִי נָא מִן הָאֵדָם הָאֵדָם כִּי עֵיפָה אֲנִי עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ אֱדֹם". ופירש רש"י: "הלעיטני - אפתח פי ושפוך הרבה לתוכה, כמו ששנינו אין אובסין את הגמל אבל מלעיטין אותו".

עשו הרשע בתאוותו העצומה לזלול ולסבוא, לא חפץ לאכול ולשבע כדרך שבני אדם אוכלים אלא רצה למלאות כרסו ביותר כבטן רשעים החסרה, ולפיכך התחכם וביקש מיעקב להלעיטו כגמל ועל ידי זה שלא יאכל בידו יוכל לאכול כהנה וכהנה עשרת מונים מאשר אם היה נותן בעצמו אל תוך פיו.

העלם דבר

אך אודיע צערי לרבים שיסוד זה עליו בנה רבי אברהם פאלאגי את בניינו שמי שמכניסים לו המזון לתוך פיו אינו שבע, יגעתי ולא מצאתי לו חבר לזה ולא שמעתי או ראיתי כדבר הזה. וגם הראיה שהביא מתינוק שאוכל ואינו שבע, לא שמיעא לי כי אם אכן ידענו שדרך התינוק לאכול בתדירות גבוהה יותר אין זה אלא שבכל פעם אוכל מעט, אך נראה לכאורה שהוא שבע מאכילתו.

להתאוות או לחמוד לכסף.

אלא שלפי פירושו של המהרש"א עולה יפה דקדוק הלשון, שאכן זה עצמו בא הפסוק להשמיענו שאוהב הכסף לא יוכל לשבוע מהכסף וישאר רעב למזון ולמאכל, כי כמובן שהכסף אינו יכול להשביע את הרעבון.

אברהם פאלאגי ז"ל שהמושג 'שביעה' אינו נאמר כי אם במזון – אינו נכון! מושג זה מופיע בתנ"ך בפעמים רבות בהשאלה לביטוי של סיפוק כל הצורך, וכמו (חבקוק ב טז): "שְׁבַעְתָּ קִלּוֹן מִכְבוֹד", או (איוב ז ד): "וְשִׁבַּעְתִּי נְדָדִים עָדִי נֶשֶׁף" ועוד כיוצא בזה. כך שבפשטות אין כל מניעה להסביר את הפסוק 'אוהב כסף לא ישבע כסף' כפשוטו.

מדוע אינו שבע

אלא שרבי אברהם פאלאגי מכניס בתוך דברי המהרש"א תוספת פיקנטית שלא נאמרה על ידי המהרש"א כלל, ונראה שהביאתו לכך קושיה פשוטה: הלוא אותו אדם ביקש מהקב"ה שכל מה שהוא יגע 'בידו' יהיה לכסף, כך שאכן כל לחם שנגע בו הפך לכסף, אולם עדיין עמדה בפניו עצה מעשית: לבקש שיאכילו אותו! ויתרה על זאת, במצבו החדש שבו כל מה שהוא נוגע הופך לכסף, בוודאי שאין לו כל בעיה לשכור משרתים שיאכילוהו, ושוב מה רעבון יש לו אם אחרים יכולים להאכיל אותו לשובע נפשו.

ולכן מטעים רבי אברהם פאלאגי ואומר שכך אכן היה: אנשים אחרים נתנו לו לאכול והכניסו לו את המזון לתוך פיו – אלא שדווקא מחמת כך לא שבע אותו עשיר. וזאת משום כך שכל אדם שאינו אוכל לבדו אלא נותנים לו לאכול אינו נהיה שבע, כי השביעה מותנית בכך שהאדם יאכל בעצמו ובידיו. וכך אכן מצאנו שהתינוק אינם שבעים, וזה מסיבה זו שהם אינם אוכלים בעצמם אלא אחרים מאכילים אותם.

כאמור, הוספה זו אינה נמצאת בתוך דברי המהרש"א והיא תוספת הסבר שכתב על כך

ניסיונות הלחם והמים

ואני בעניי אמרתי להציע עם כל האמור עתה פירוש חדש ונחמד בניסיונות שהועמדו בני ישראל לאחר צאתם ממצרים בכך שלא היה להם מים ולחם.

מיד לאחר נסיעתם של בני ישראל מים סוף, עמדו בני ישראל לפני הניסיון שבו לא היה להם מים לשתייה, והדא היא דכתיב (שמות טו כב-כד): "וילכו שלושת ימים במדבר ולא מצאו מים. ויבואו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה כי מרים הם על כן קרא שמה מרה. וילונו העם על משה לאמור מה נשתה".

מיד כשבעיית המים באה על פתרונה עמדו בני ישראל בניסיון נוסף – העדר לחם לאכילה: "וילונו כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן במדבר () - לפי שכלה הלחם. (רש"י). ויאמרו אליהם בני ישראל מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשובע כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב".

ועלינו להבין את עניין זה שמיד לאחר קריעת ים סוף ונסיו הגדולים, עמדו בני ישראל בפני שני ניסיונות אלו שהצד השווה שבהם הוא: העדר אבות המזון החיוניים לחיי האדם - המים והלחם.

הרכושנות אינה מועילה

סבורני שההסבר לכך נעוץ בתוכנה אותה למדנו בדברי המהרש"א, כשנקדים לכך שעל תחילת הפסוק המצוטט לעיל (שמות טו כב): "ויסע משה את ישראל מים סוף" מביא רש"י את דרשת חז"ל: "ויסע משה – הסיען בעל כרחם. שעטרו מצרים סוסייהם בתכשיטי זהב וכסף ואבנים טובות, והיו ישראל מוצאין אותם בים. וגדולה היתה ביזת הים מביזת מצרים שנאמר 'תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף' לפיכך הוצרך להסיען בעל כרחם".

וצא ולמד ממה שאמרו ב'אבות דרבי נתן' (פרק לא) שתינוק שמתה ומהלך למיניקות אחרות אינו שבע, ומכלל לאו אתה שומע הן שתינוק מן השורה שבע באכילתו, ואם אין ראייה לדבר – זכר לדבר יש ממקרא שכתוב (ישעיהו סו יא): "לִמְעַן תִּינָקוּ וּשְׂבַעְתֶּם".

ושמא הייתה קבלה כזאת בידו, או ששמע כן מפי חכמי הרפואה שבדורו. אולם מקור תורני ברור לידיעה זו לא הצלחתי להעלות ביד.

ובעיקר הקושיה שהביאתי לרבי אברהם פאלאגי לחידושו הנזכר, שהלוא אחרים היו יכולים להאכיל את אותו אוהב כסף, יש לתרץ בפשטות ולומר שמעשה שהיה כך היה שלא היו אחרים לידו ולא היה בנמצא מי שיאכילו. או ייאמר כפי מה שנביא להלן מדברי רבי יוסף חיים מבגדד שבקשתו של אותו אוהב כסף לא הייתה כי אם כל מה שייגע בידו אלא בכל אבר שבאבריו, ונמצא שאף פיו בכלל.

^{אוצר החכמה}

ויגיעכם בלא לשבעה

יהיה מה שיהיה הסיבה שאוהב הכסף אינו יכול לאכול ולשובע – הרי שיש עוד לאלוה מילין להוסיף בזה בפנינים יקרים ונאים.

רבי אברהם פאלאגי, שאת דבריו בספרו 'אברהם אנכי' הבאנו לעיל, מטיב להסביר עם עצם הרעיון את דברי הפסוק (ישעיה נה ב): "לִמָּה תִשְׁקְלוּ כֶסֶף בְּלוֹא לֶחֶם וַיִּגְיעְכֶם בְּלוֹא לְשִׁבְעָה", והוא מפרש שהנביא כאן מצווה על רודפי הכסף והזהב כי מרה תהיה אחריתם עד שאפילו לא יוכלו לאכול את לחמם לשובע.

וזהו שאמר הכתוב 'למה תשקלו כסף בלוא לחם' – מדוע תרדפו אחר הכסף עד לדרגה שכזאת שתחפצו שיהפך לכסף כל מה שתגעו, ואפילו הלחם והמזון ייהפך לכסף? 'ויגיעכם בלוא לשבעה' – מדוע תתייגעו ותרבו להפציר ולהתפלל להגיע לריבוי הכסף, הרי בסופו של דבר לא תוכלו אפילו לאכול לחמכם לשובע?

מצרפה למעשה

עוד בדברי המהרש"א יצוין לדבר נחמד שראיתי להרה"ק רבי ישראל ממודזין אשר כתב בספרו 'דברי ישראל' (כללי אורייתא אות מ ד"ה א"י מחשבה) כלפי המעשה באוהב הכסף, שאותו האיש אשר ביקש את בקשה זו מהקב"ה שכל מה שיגע בידו ייפך לזהב – גוי היה מאומות העולם, כי אצל בני ישראל לא היה ממלא הקב"ה בקשתו באופן כזה שיהיה לו לאסון.

והוא מבסס את דבריו על דברי התלמוד הירושלמי הידועים במסכת פאה (פ"א ה"א): "מחשבה טובה המקום מצרפה למעשה, מחשבה רעה אין המקום מצרפה למעשה... הדא דתימא בישראל – אבל בגויים חילופין: מחשבה טובה אין הקב"ה מצרפה, מחשבה רעה הקב"ה מצרפה", והוא מסביר שאף בתפילות הדברים אמורים.

כשאחד מבני ישראל מבקש ומתפלל להקב"ה, הרי שהקב"ה מקבל תפילתו ועושה בקשתו גם אם הוא נכשל באמרי פיו ולשון הבקשה היא לרעתו, כי הקב"ה מצרף מחשבה למעשה הבקשה וממלא את בקשתו בהתאם למחשבתו והגיון ליבו שהוא לטובה. ואילו אצל הגוי, אין הקב"ה ממרף כלל את מחשבתו הטובה, וכשהוא ממלא את בקשתו – עושה לו כמשאלות פיו גם כשהתוצאה של כך היא רעה.

כך שבקשה זו שאדם מבקש מהקב"ה שכל מה שייגע בו ייפך לכסף – ברור שלא הייתה מחשבתו שכך יהיה ללא יוצא מן הכלל, ופשיטא שכוונתו אינה כי אם לאותם הדברים שהוא יחפוץ שהם ייפכו לכסף, ואילו כל דבר אחר כמו מזון ומחיה יישארו כמו שהיו.

ולכן, אילו היה זה יהודי שמבקש בקשה זו – היה הקב"ה ממלא את בקשתו באופן כזה שלא יהיה ניזוק ממנו, כי אצל בני ישראל הקב"ה מצרף מחשבה למעשה, והרי

אנחנו רואים כאן להיטות לא מוסברת לרכושנות, שהרי בני ישראל לא היו חסרים ממון עוד מביזת מצרים, ואילו בביזת הים הם לקחו עוד יותר מביזת מצרים, וכל זה עדיין לא הספיק להם ועד כדי כך שמשה רבינו היה צריך להסיע אותם בעל כורחם.

על כך באו הנסיונות עם המים והלחם, כדי לאותת להם על טעותם: אם עשירים אתם, אם יש בידכם כסף וזהב לרוב – לשם מה הנכם צריכים גם מים ולחם; אם הממון הוא אצלכם חזות הכל – נראה אתכם מסתדרים גם בלי מזון.

אור החכמה 2018/06/20

או אז שבני ישראל הרגישו את טעם הצמא והרעב, הם התפכחו מטעותם, בדיוק כמו במעשה שהיה אצל 'אוהב הכסף' שראה שאי אפשר לשבוע מהכסף.

ושמחתי למצוא את יסוד רעיון זה במאמרי הסבא מקלם, וכך הוא בספרו 'חכמה ומוסר' (ח"א מאמר קכו 'עומק הדין' בקטע ד"ה והנה מצאנו): "והנה ביזת הים היה מצוה... ועם כל זה כשראה משה רבינו ע"ה שהיו מרבין יותר מדאי הסיען בעל כורחן, להראות להם דרך בכל עניני עולם הזה.

אור החכמה

והנה היינו סבורים שמא משה מדעתו עשה זאת לחנכם במידת כבישת הרצון, סיפר לנו הכתוב כי תיכף ומיד 'ויבואו מרתה ולא יכלו לשתות מים כי מרים הם' – להורות להם בחוש, מה יועיל לכם עתה הכסף והזהב והאבנים טובות שרכשו בביזת הים, והם קרובים למות בצמא, לולא משה צעק אל ה' ויורהו עץ בעלמא – לא כסף לא זהב לא אבנים טובות – המחיה אתכם, אבל עץ בעלמא ברצון ה' יחיה אתכם, ואין לכם לשום זהב כסלכם...

להשתומם, איך שהיה זאת תיכף ומיד אחרי ביזת הים שהוצרך משה להסיען בעל כורחן, ואחר כך לא די בזאת אלא הורם בחוש להמית את כל הקהל הזה ברעב – לכו אכלו כסף וזהב ואבנים טובות שבזותם!".

ובעבודת ה'.

אוי לאלה שמחליפים את האמצעי במטרה ובטעותם מסמנים את הממון כערך העליון אליו יש לשאוף ללא הרף, שכן אם המטרה היא להרבות כסף וזהב – הרי שהמטרות האמיתיות איליהם נועד האדם נשכחות בלהט רדיפת הממון.

לתובנה זו לא הגיע אלכסנדר מוקדון עד לאותו ביקור היסטורי עליו הוא קרא את הכרזתו המפורסמת: "הויתי שטייג עד דאתיתי למדינת אפריקי דנשיא, ויליפת עצה מן נשיא".

תמיד סבור היה אלכסנדר מוקדון שהכסף והזהב הם המטרה בעולם ולפיכך כל מעייניו היו נתונים כיצד להרבות לעצמו רכוש, אלא שאז באו אותם הנשים האפריקניות או מלך קציא והגישו בפניו לאכול לחם מזהב ותרנגולים מזהב – כשבזה הם רימזו לו רמז עבה כקורת בית הבד: מדוע לא תאכל מזהב, אם אתה להוט כל כך אחר הזהב?

אין זאת אלא מחמת שעל כורחך אתה יודע כי בשעת רעב לא יוכל הזהב להושיעך כלום, שכן המציאות היא שזהב אינו יכול להשביע את הרעב – הוי אומר שגם אתה מודה בכך שהזהב אינו יכול בשום אופן לשמש כמטרה אלא הוא אמצעי גרידא, ואם כן עליך להפנים את מסר זה בכללותו ולהשכיל שהממון אינו אלא כלי עזר כדי שהאדם יוכל לעשות את תפקידו בעולם.

הסיפור בהרחבה

אם הבאנו את אותו מעשה שהיה באדם זה שהיה אוהב כסף בנוסח שסיפר לנו המהרש"א, במילים ספורות ובקיצור דברים, בנותן טעם לשבח לראות כיצד סיפור זה לובש מחלצות ספרותיות בעטו הברוכה של ריש גלותא דבבל הגאון רבי יוסף חיים מבגדד הנודע על שם ספרו 'בן איש חי'. אשר

המחשבה הוא שזה ייעשה באופן טוב. רק דווקא אצל גוי אין הקב"ה מצרף מחשבה למעשה, ולפיכך אירע לו מה שאירע שהכול נהפך לזהב עד שלא ישבע כסף ולא היה יכול לאכול.

[אך כמובן שגם אצל ישראל אין זה רק בדיעבד, שכן מפורש בירושלמי במסכת תענית פ"ג ה"ו: "רבי שמעון בן לקיש אמר: אם סוֹדֵה הַחֲכָמִים תפילה לא תהא מיצר פיך, אלא הרחב פיך ואמלאהו". וראה במדרש, אסתר רבה ז כד, שהביאו את המעשה הנודע באותו עובר אורח שכאבו רגליו וביקש חמור ומכיון שלא פירש תפילתו נצטווה לשאת עייר רך עד מחוז חפצו. ולהאמור, צריך לומר שאף מעשה זה היה עם אחד מאומות העולם, ואכן המדרש שם מדמה את הנמשל בזה לאומות העולם, ע"ש.]

איברא שבספר 'בן יהוידע' כתב להדיא שאף בישראל שלא זכה הולכים בתפילתו אחר מוצא פיו, שכן כתב לפרש את דברי הגמרא במסכת עירובין (דף נד א): "רבא רמי, כתיב תאות לבו נתתה לו, וכתוב וארשת שפתיו בל מנעת סלה. זכה – תאות לבו נתתה לו, לא זכה – וארשת שפתיו בל מנעת סלה" עם מעשה זה שהיה עם החמור והעייר, והוא כותב שהזוכה מקבלים תפילתו לפי 'תאות לבו' ומי שאינו זוכה לפי 'ארשת שפתיו' גם אם זה אינו לטובה.]

30/05/2018

האמצעי והמטרה

אם נרצה לסכם את שורש הדברים שהתבאר לנו עד כה נוכל לומר שטעותו של אותו אוהב כסף שרצה שמגע ידו יהפוך הכול לכסף הוא שנתחלף לו בין האמצעי למטרה: הכסף הוא אמצעי כדי להגיע למטרה! כדי שאדם יוכל לחיות, כדי שיהיה בידו לרכוש מים ומזון עליו להיות בעל ממון, וכשאכן הממון בידו ופנוי הוא מטרדות העולם הזה יכול הוא לעסוק כראוי במטרתו האמיתית אליה הוא נשלח עלי אדמות: לעסוק בתורה

ואמלא בקשתך.

ויען זה ויאמר לו: זאת שאלתי ואבקשנה, כל דבר אשר אהיה נוגע בו בידי או יהיה נוגע בכל אבר מאברי ייהפך לזהב. ויען הנער ויאמר לו: כדברך כן יהיה. ויגע בו בשבט הזהב שבידו, ותיכף ומיד נתעלם מעיניו, אך ראה שכאשר השיב לו הנער כך – היה משחק.

וכאשר נתעלם מעיניו אז הבין בדעתו כי זה הנער היה מלאך שלוח אליו מן השמים, וישמח על זאת ויבקש לנסות את ברכתו. ויושט ידו ויקח עץ אחד מחבילתו אשר כרת בזעת אפו, ויהפוך העץ לזהב בכפו, וישמח שמחה גדולה. ויאמר: עתה זאת מלאכתי תהיה נחלה לאנשים אחרים לחטוב עצי ולשאת על כתפם משאות כבדים, אך אני אהיה רם ועליון על כל עשירים ונכבדים, וגם על כל מלכים ונסיכים, כי הנה עתה אוחזה בידי בעצים ובאבנים ואהפכם לזהב, ואמכרם ואבנה בהם ארמון גדול מושב מלכים ותוכו מטות וכסאות כראוי, ואחר כך אכנס בו ואעביר כפי על כל עצי ואבניו ויהפכו לזהב, וגם אוחזה בכל המטות והכסאות שבו ויהיו לזהב, ואמלא אוצרות שבו עפר ורגבי אדמה ואשים ידי עליהם ויהיו זהב, ואעבור ברגלי יחף על הרצפה ותתהפך לזהב. היש בעולם מלך יושב בארמון אשר כל עציו ואבניו ורצפתו זהב וכל אוצרותיו הגדולים מלאים זהב. אם כן לי הזהב – לי הזהב ולא לאחר.

ובהיותו שש בחלומו בכל הדברים האלה אשר צייר בעצמו, הרגיש בחלום כי הוא צמא מחום היום, ויושט ידו בחלום וייקח את הכד שהיה מלא מים ומונה אצל מראשותיו כדי לשותת מים ממנו, ותיכף ומיד בנוגעו בו נהפך החרס לזהב והנה כד זהב נוצץ לעומתו, ותגדל שמחתו. אך המים שבתוכו נשארו מים כי לא נגע בשרו בהם עדיין, וכאשר הניח הכד על השפתיים שלו לשאוב המים אז גם המים אשר בתוך הכד נהפכו לזהב ולא זבו המים בפיו, כי בנגעם בשפתיו שהם אבר באבריו נהפכו המים ונעש זהב.

ואז אותה שעה הרגיש זה האיש בכסלותו בתאווה אשר התאווה בשאלתו, ויצעק בחלומו בקול מר ויאמר מה עשיתי בזאת השאלה אשר

בספר דרשותיו 'עוד יוסף חי' (פרשת בהעלותך) הוא בא להסביר עם מעשה זה את חסרונה של תאוות הממון, אשר ריבויה יכול להוציא את האדם מן העולם:

"ואזכיר פה מעשה האמורה בספר אחד בדרך משל ע"ד המוסר והוא: איש אחד הייתה מלאכתו לחטוב עצים מן היער בכל יום מעלות השחר עד הצהרים, וישאם חבילות על כתפו להביאם לעיר למכור אותם, ומדמיהן הייתה פרנסתו ופרנסת אשתו ובניו בכל יום, ובזו המלאכה פתח עינו ונתגדל כי גם אבותיו הייתה פרנסתם במלאכה זו שהיו זוזים²⁴³ עצים.

ויהי היום בתקופת תמוז שהחום קשה מאוד, והא היה חוטב עצים כדרכו ביער מן הבוקר עד הצהרים, אז מרוב החום וגודל היגיעה והטירחה שהיה עייף ויגע מאוד ורפו הידיים וכשלו הברכיים, הנה קודם שנשא החבילות על כתפו ישב על הארץ אצל חבילתו לנוח מעט כי כשל כוחו. וכאשר הביט בעמלו ויגיע כפו תחמץ לבבו ויאנה במר רוחו באומרו: למה איש כמוני רק לעמל יולד, לא אנוה ולא אשקוט מדי יום ביומו לכרות עצים חזקים וגבוהים, ומאכלי תמיד לחם עם ירקות השדה או בצלים, ולא טעמתי טעם בשר עוף ובהמה, וגם לא פירות העץ ופרי האדמה, ומימי לא תפסתי בידי מטבע זהב ורק פרוטות דקים של כסף או של נחושת מחיר חבילתי אשר אביא ביגיע כפי, ומדוע לא ניתן לי הזהב המושלך אצל השולחני והתגרים צבורים צבורים, ומדוע לא ניתן לי מטות יקרות לשכב עליהם במנוחה. ומדוע לא ניתן לפני שולחן מלכים ושרים מלא וגדוש בקערות זהב וכסף מלאים מיני מאכלים וממתקים. וכזאת וכזאת הוא פורט והולך מכל דברים היקרים שבעולם ועיניו היו זולגות דמעות כזרם מים כבירים.

והוא מרוב בכייתו ואנחתו נרדם וישכב במקומו אצל חבילתו, ויחלום והנה לקראתו נער נחמד ויפה עינים ופניו מאירות כמו כוכבי השמים ובידו שבט זהב מזהב פרוים. יאמר לו: שמע השי"ת קול אנחותיך וראה את דמעותיך, ועתה שלחני אליך לומר לך: שאלה אחת תבקש ממני

שהמהרש"א הביא את המעשה שסיפרו חז"ל, בעוד שבספרות חז"ל הידועה לנו לא מופיע סיפור שכזה.

אך האמת היא שכמו בעוד סיפורים רבים גם סיפור זה הוא קדום ביותר ומקורו מתוך המיתולוגיה היוונית, המספרת זאת על "מידאס המלך" אשר על פי האגדה היה מולך בפסינוס, עיר בפריגיה שבאסיה הקטנה, במאה השמינית לפנה"ס.

הסיפור כפי שהוא מופיע במקורות רבים הוא בעל אותם מוטיבים, ואנו נספר אותו כאן בשינויי עריכה מתבקשים לאופי האכסניה הנוכחית.

מלך זה היה תאב בצע, ובחמדנותו הגדולה לא היה שבע רצון מהזהב הרב שהיה לו. היה לו מנה – רצה מאתיים, כך שלעולם לא היה בידו את חצי תאוותו. את רוב זמנו היה מידאס מבלה במרתפי אוצרותיו כשהוא סופר ללא הרף את הזהב שבארגזים, אך כגודל עושרו כך רחקה ממנו אושרו, ותאוותו העצומה לזהב הטריפה את דעתו.

בסיטואציה מסויימת הגיעה לידי המלך האפשרות לבחור בבקשה אחת שתתמלא ותקוים תיכף ומיד, ואז בחר המלך במשאלה אופיינית לרדיפת בצעו: "מגע זהב". הוא ביקש שכל מה שהוא יגע בו יהפוך לזהב.

המלך מידאס חש התרוממות רוח מהיכולת המופלאה שקיבל, וחיש מהר החל להשתמש בה. הוא הפך את ארמונו לזהב, וכך גם את כליו. הוא ציוה לאסוף עפר רב ואבנים פשוטות ולארוז אותם בקופסאות, וכשהוא נגע בהם הם הפכו לזהב. המלך היה מרוצה מאוד מיכולתו הפלאית שעוד תהפוך אותו לאיש העשיר ביותר בעולם.

אלא שעד מהרה החל המלך להתחרט על משאלתו זו. הוא לא היה יכול עוד לאכול או לשתות, מכיוון שבכל פעם שנגע בשתייה או מזון, הם הפכו לזהב. מידאס חש ברעב ובצמא אך כל דבר שבא לידי הפך לזהב.

שאלתי לרעתך, כי אם כל הנוגע בבשר אברי יתהפך לזהב, מה אוכל ומה אשתה, כי הלא כל מאכל ומשקה אשר יבוא לפי אז תיכף ומיד בנגעו בשפתי ולשוני יתהפך לזהב, ואם כן ודאי ימות בצמא וברעב, כי אי אפשר לאכול ולשתות את הזהב.

ויבך בחלומו בכו גדול על רוע מזלו אשר התאוה בשאלתו ובקשתו דבר שהוא לרעתך, כי אז בודאי קירב את מיתתו. ויאמר: עתה ידעתי למה שחך הנער בשומעו את שאלתי ובקשתי. ובתחילה חשבתי שהשחוק היה על כי התפלא על חכמתי ובינתי כמה שעשיתי לי בבקשתי, ועתה ידעתי כי השחוק היה ששחק על כסלותי לבקש שאלה כזאת שבאה מריבוי התאוה שהיא דבר המסבב רעה גדולה.

והנה הוא בבכיתו הקיץ משנתו והנה חלום, וירא כי חבילת העצים כולה אצלו וכד המים מונח כמו שהוא, ואז נתפקחו עיני שכלו להתבונן במראה החלום ללמוד ממנו מוסר השכל. ויאמר בליבו: הנה חלום הזה הראני כי לא מבה התרעומת אשר נתרעמתי על חלקי ועמלי, ולא טובה הייתה ההסתכלות אשר הייתי מסתכל בקניינים של אחרים בתים וחפצים שאינם שלי, ולא טובה התאוה אשר הרחבתי ופשטתי אותה בכל הדברים הנמצאים בתבל להתאוות אליהם. ויורוני מן השמים טוב בחלומי להיות תמיד שמח בחלקי ולא אקרא תגר על עמלי ולא אביט בדבר שאינו שלי, כי כל תאוות של האדם באדמה הבל וריק המה, והיה מראה החלום הזה לי לנחמה שלימה. עד כאן המעה שהובאה בספר אחר על דרך המוסר.

המלך מידאס

לא פירש לנו בעל 'בן איש חי' מי הוא אותו ספר ששם הובא מעשה זה על דרך המוסר, אם כי אין נראה שכוונתו היא לדברי המהרש"א שכן הרחבת הדברים והפרטים אינה מופיעה בדברי המהרש"א. נבחין גם שרבי אברהם פאלאגי שהביא את דברי המהרש"א כותב (בדבריו שהועתקו לעיל)

יתירה על זאת: כאשר ניגשה בתו לנחמו, הרג אותה מידאס כשנגע בה בטעות, והפך אותה לזוועתו לפסל זהב.

כעבור יום או יומיים הפכה קיבתו המקרקרת ברעב של המלך את שכלו לחכם יותר, והוא הבין כי הברכה שניתנה לו אינה אלא קללה. הוא הבין כי אין לו כל תועלת במגע זהב אם בגללה הוא יצטרך לגווע ברעב.

ביקש המלך מאלו שהאצילו עליו את סגולת מגע הזהב שיקחו ממנו חזרה את מתנתם, תוך כדי שהוא מבטיח כי הוא כבר למד את הלקח מרדיפת הבצע שכמעט עלתה לו בחייו, ואז נאמר למלך כי ישכשך את ידיו במי הנהר והסגולה תעבור ממנו. מיהר מידאס לעשות כך, והוא חזר להיות כאדם רגיל, ואף אהבת הזהב שלו נעלמה כאילו לא הייתה מעולם.

מני אז ועד היום משמש השם מידאס משמש בהשאלה ככינוי לאדם רודף בצע וחמדן, וכתמרור אזהרה למי שתאוותו עשויה לקבור אותו בחיים. הביטוי "מגע הזהב של מידאס" משמש לפעמים לתאר אדם מצליחן, שהכל מצליח בידו, אולם כאמור הוא גם מזהיר מפני הסוף הטראגי שעלול לתפוס אותו אם הוא לא יתעשת בזמן הנכון.

העשיר רוטשילד

לבל יחסר המזג אציין כי בסיפורי העם של הדורות האחרונים השתרשה אגדה נוספת

הודפס מאתר אוצר החכמה tablet.otzar.org עמוד 245

שאין עמנו יודע עד כמה היא נכונה, והיא מקבילה ברעיונה לסיפור עליו אנו דנים כעת, שכן הצד השווה שבשניהם שהזהב לא יכול היה להושיע בשעת רעב וצמא.

אגדה זו מסופרת על אחד העשירים לבית רוטשילד אשר היה תמיד מתגאה בעשרו ואומר שמרוב עשרו ועוצם רכושו – מובטח הוא שלא ימות מרעב. יום אחד נכנס העשיר אל תוך חדר אוצרותיו אשר היה כספת גדולה ומבוצרת, ומבלי משים נטרקה עליו דלת הכניסה ולא היה יכול העשיר לפותחה.

ויזעק העשיר צעקה גדולה ומרה, אבל צעקותיו לא נשמעו כלל, שכן קירות החדר ודלתו היו עבות מאוד, וכך היה זועק לשווא וכקולו כקול קורא במדבר. עברו כמה שעות והרעב החל להציק לו, ואם כי האוצר היה מלא בזהב וכסף אבל לא היה בהם כמובן כדי לשבור את רעבונו. וכך עברו כמה ימים עד שנפח את נשמתו ברעב.

ובכל אותם הימים התפלאו בני ביתו של העשיר ולא ידעו להיכן נעלם אדונם, עד שהעלו על דעתם שמא הוא נסגר בתוך אוצרו. וכשפרצו את הדלת בדי עמל מצאו את העשיר מוטל מת נפוח כפן, כשעל הקיר כתוב בדם אצבעו: אני העשיר הגדול שהתרברבתי כי בכספי וזהבי לא אמות מרעב – אמות ברעב סמוך ונראה לעושרי הגדול...

אכן, צודקים דברי החכם מכל האדם שאמר (משלי יז א): "טוב פת תרבה ושלחה בה מבית מלא זבחי ריב..."